

NIEKTÓRE TERMINY TEATRALNE NA TLE SŁOWNICTWA OGÓLNOPOLSKIEGO

Słownictwo teatralne jest przykładem słownictwa specjalistycznego związanego wyłącznie z dziedziną teatru. Kierują nim te same prawa co każdym słownictwem zawodowym. A więc i w obrębie tego słownictwa należy wydzielić terminologię oficjalną oraz język zawodowy, nieoficjalny, związany wyłącznie ze środowiskiem aktorskim i używamy w powiązaniu z pracą aktora. Co do terminologii tej nieoficjalnej odmiany języków zawodowych istnieją pewne rozbieżności wśród językoznawców. Używa się tu wymieniane takich nazw, jak: *język*, *dialekt*, *gwara*, *żargon*. I tak np. H. Ułaszyn¹ proponuje terminy: *gwara* lub po prostu *język*, a więc język lub gwara rzemieślników, handlarzy, uczniów, naukowców, artystów, złodziei. Unika terminu *żargon*, wychodząc z założenia, że jest on nienaukowy, skojarzony u nas silnie z elementem uczuciowym i zawiera w sobie zabarwienie ujemne.

B. Wieczorkiewicz² wprowadza tu termin *dialekt społeczny*. Z terminów: *język*, *dialekt*, *gwara*, *żargon* na określenie słownictwa ściśle zawodowego, wyłącza on zupełnie termin *żargon*, nawet w odniesieniu do mowy przestępców, nie tylko z tego względu, że wyraz ten ma ujemne zabarwienie uczuciowe, ale także dlatego, że miał on inne znaczenie, używano go powszechnie do oznaczenia języka *jidysz*, którym posługiwała się ludność żydowska. W zakresie *dialektologii społecznej* wyodrębnia autor dwie grupy, *gwarę zawodowo-środowiskową*, np.: myśliwska, lekarska, czy inne i *gwarę miejskie*.

Zagadnieniem stosunku języka i żargonu zajmował się Z. Klemensiewicz³. Wyrazom żargonowym przypisuje on przede wszystkim znaczenie emocjonalne, wyrażające uczuciową postawę mówiącego. Określa je jako *ekspresywiźmy*. Klemensiewicz nie uważa żargonu za odrębny rodzaj polszczyzny, jego zdaniem „Jest to stylistycznie swoisty rodzaj wypowiedzi niektó-

¹ H. Ułaszyn, *Język złodziejski*. Łódź 1951.

² B. Wieczorkiewicz, *O gwarach środowiskowych*. „Poradnik Językowy“ 1961, z. 5, s. 218—225; B. Wieczorkiewicz, *Gwara warszawska dawniej i dziś*. Warszawa 1966.

³ Z. Klemensiewicz, *Język i żargon*, „Przegląd Kulturalny“ 1962, nr 46, s. 1—7; Z. Klemensiewicz, *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*. Warszawa 1953.

rych Polaków, charakterystyczny przede wszystkim obecnością pewnego typu wyrazów i związków frazeologicznych⁴.

Sprawą terminologii języków zawodowych zajmowali się także K. Dejna⁴ i D. Buttler⁵, nie licząc opracowań traktujących o konkretnych odmianach języków zawodowych⁶.

Terminologia języków zawodowych jest więc niejednolita i ściśle jeszcze nie sprecyzowana. W niniejszym artykule przyjmuję termin *żargon*, ponieważ wydaje mi się on bardziej wyrazisty i lepiej oddający specyfikę charakterystycznej odmiany poszczególnych języków zawodowych, w przeciwieństwie np. do terminu *gwara*, który ma zakres szerszy i może oznaczać odmianę języka związanego z pewnym terytorium lub z określonym środowiskiem społecznym, względnie zawodowym. *Żargon*, będąc pewną odmianą języka środowisk zawodowych, charakteryzuje się specjalnym zabarwieniem uczuciowym, większą ekspresywnością na tle oficjalnego słownictwa i niejednokrotnie bardzo szybko rozpowszechnia się w innych kręgach społecznych i wchodzi do słownictwa ogólnego.

Na wstępie wspomniałam, że w obrębie słownictwa teatralnego wydzielałam terminologię oficjalną oraz język zawodowy, nieoficjalny, który określam mianem *żargonu teatralnego*. Mając na uwadze oficjalną terminologię teatralną, należy zdać sobie sprawę z faktu, iż mimo ścisłych związków ze sprawami teatru, terminologia ta ma także swoje źródło w innych dziedzinach naszego życia.

Znamienny jest proces oddziaływania oficjalnej terminologii teatralnej na słownictwo ogólne oraz zjawisko przyswajania przez słownictwo teatralne pewnych terminów z języka ogólnego i nadawana im specyficznego znaczenia. Cały szereg terminów powstałych w ścisłym związku z teatrem, biorących z niego swoje źródło, w języku potocznym (a przez to i w słownikach ogólnych) występuje w innych znaczeniach, mimo że znaczenie teatralne jest znaczeniem zasadniczym. Weźmy chociażby wyraz *teatr*⁷. Oczywiście

⁴ K. Dejna, *W sprawie terminów: język, dialekt, gwara, żargon*. Rozprawy Komisji Językowej, t. III, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

⁵ D. Buttler, *Słownictwo środowiskowo-emocjonalne we współczesnej polszczyźnie*. „Poradnik Językowy” 1959, z. 1—2, s. 68—78.

⁶ Np.: W. Budziszewska, *Żargon ochweśnicki*. Rozprawy Komisji Językowej, t. III, Łódzkie Towarzystwo Językowe; K. Pisarkowa, *Pomocnicze elementy języka muzykologii*. *Język Polski*, 1963, z. 3; F. Wysocka, *O zróżnicowaniu leksykalnym w nazwach pewnych chorób*, *Język Polski* 1966 z. 1; Z. Klemensiewicz, *Językoznawca wobec problematyki słownictwa lekarskiego*. *Neurologia, neurochirurgia i psychiatria polska*, 1963, t. XIII, nr 6.

⁷ Objasnienia haseł oficjalnej terminologii teatralnej zaczerpnięto ze *Słownika języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego.

jego znaczenie podstawowe dotyczy teatru i oznacza: 1. dziedzinę sztuki polegającą na realizowaniu scenicznych utworów literackich przeznaczonych na scenę przez autorów lub adaptowanych przez reżysera, 2. instytucję, organizację zajmującą się scenicznym realizowaniem utworów; zespół autorów, reżyserów, scenografów, muzyków, mechaników, pracujących w tej instytucji, 3. budynek, pomieszczenie przystosowane do wystawiania utworów scenicznych; także: widzowie zebrani na przedstawieniu, widownia, 4. twórczość sceniczna danego autora, kraju, narodu danej epoki. Ale w języku potocznym przenośnie jako teatr określa się miejsce przebiegu jakiejś akcji, teren, na którym się coś rozgrywa, dzieje np.: teatr wojny, działań wojennych. Albo: *scena*. Znaczenia podstawowe związane z teatrem umieszczone są w słowniku na pozycji czołowej: 1. podwyższenie w sali teatralnej (koncertowej), na którym odbywają się widowiska (koncerty), zwykle oddzielone od widowni kurtyną, 2. teatr, działalność teatralna, 3. część aktu w sztuce dramatycznej, wyodrębniająca się w akcji scenicznej. W pozycjach końcowych umieszczone są znaczenia tego wyrazu nie związane z teatrem: 4. epizod, fragment przedstawiony w sztuce, w utworze literackim, na obrazie, 5. zdarzenie, sytuacja życiowa, 6. ostra wymiana zdań, kłótnia, sprzeczka. Podobnie: *kreacja*, 1. sposób odtworzenia przez aktora jakiejś postaci w utworze scenicznym (zwykle o sposobie odtworzenia wybitnym, oryginalnym), 2. oryginalny w pomysle, artystycznie wykonany, wytworny strój lub szczegół stroju albo uczesania, zwłaszcza w zakresie mody kobiecej, 3. przestrz. utwór, dzieło; wytwór, twór; twórczość, 4. daw. utworzenie, mianowanie. Analogicznych przykładów wyliczyć można wiele (*widownia, widowisko, rekwizyty, aktor, statysta, sufler, błazen*).

Ale obserwujemy także zjawisko odwrotne, przyswajania przez słownictwo teatralne terminów z języka ogólnego, które w znaczeniu teatralnym nabierają charakteru ściśle specjalistycznego, a w słownikach ogólnych występują na dalszym planie. Na przykład: *garderoba*. Znaczenie pierwsze: 1. odzież, ubranie, strój, ogół ubrań, jakie się ma, 2. pokój, gdzie przechowywano odzież (fr. *garder* — przechowywać, *robe* — suknia) i gdzie przebywały służące, które się nią opiekowały; ubieralnia. Na trzeciej pozycji w słowniku jest podane znaczenie, w jakim termin *garderoba* bywa używany w teatrze: pokój, w którym ubierają się i charakteryzują aktorzy. Albo: *dekora-cja*. Znaczenie pierwsze: ozdoba, upiększenie jakiegoś przedmiotu, wnętrza lub zewnętrznej części budynku. Znaczenie drugie, związane z teatrem: zwykle w liczbie mnogiej — namalowane lub skonstruowane plastycznie tło sceny teatralnej, trzecie — ozdabianie, dekorowanie, czwarte — dekorowanie odznaką, orderem, piąte — przestarz. odznaka, order. Podobnie: *rola*, 1. rodzaj wałka, w jaki zwija się papier, tkaniny i inne podobne materiały; zwój, 2. teatr: a) tekst wypowiedziany na scenie lub w filmie przez aktora, odtwarzającego jedną z postaci sztuki lub filmu, b) postać z utworu sceniczne-

go lub filmu, odtworzona przez aktora; odtworzenie przez aktora takiej postaci, 3. udział i znaczenie kogo, czego w jakichś okolicznościach, w jakimś przedsięwzięciu, w jakiejś sprawie; zadanie do spełnienia; pozycja zajmowana w czym, występowanie w jakimś charakterze. Podobnie też: *próba*, *obsada*, *występ*, *przystawka*, *gra*, *galeria*. Osobliwym przykładem jest wyraz *zapadnia*, który teatr przyjął z języka ogólnego, ale jego znaczenie związało się prawie wyłącznie z teatrem, o czym świadczy fakt, iż znaczenie teatralne umieszczone jest w słowniku na pierwszym miejscu: 1. ruchoma część sceny, która może być opuszczana w dół wraz ze znajdującymi się na niej aktorami i rekwizytami. Znaczenie zaś dawniej podstawowe jest już w użyciu bardzo rzadkie, oznacza: zapadnięte miejsce, zapadlinę, i w słowniku występuje na drugiej pozycji.

Nie można pominąć jeszcze jednej grupy wyrazów, wchodzących w skład oficjalnej terminologii teatralnej, grupy właściwie najważniejszej ze stanowiska teatru, bo wyrazów, które utworzone zostały wyłącznie dla potrzeb teatru i w słowniku mają tylko jedno znaczenie związane z teatrem. Na przykład: *inspicjent* — pracownik teatru czuwający nad techniczną stroną przedstawienia, *emploi* ⁸ — rodzaj ról stanowiących specjalność danego aktora ze względu na jego dyspozycje artystyczne, np. w teatrze dramatycznym — amant bohaterski, salonowy, charakterystyczny, subretka, w operze — tenor (liryczny), baryton (bohaterski), sopran itd., *praktykabl-* a) w dekoracji teatralnej: drewniane lub metalowe rusztowanie z oddzielnym blatem umożliwiające różnicowanie poziomów podłogi; w plenerze służy za podwyższenie pod kamerę filmową; b) dodatkowe siedzenie w teatrze, bez oparcia, przymocowane do pierwszych z brzegu krzeseł; straponten, dostawka. Inne przykłady: *scenograf*, *choreograf*, *kostiumer*, *premiera*, *prapremiera*, *impresario*. Są to wyrazy przede wszystkim obcego pochodzenia, przyswojone dla wyłącznych potrzeb teatru, obejmujące w przeważającej większości nazwy osób związanych z teatrem, nazwy urządzeń dotyczące technicznej strony teatru, nazwy przedstawień teatralnych oraz gatunków literackich wystawianych na scenie (*dramat*, *melodramat*, *komedia*, *tragedia*, *farsa*, *groteska*). Niektóre z tych wyrazów w języku ogólnym bardzo często spotyka się w znaczeniu przenośnym, np. tragedia życiowa, grać komedię, sytuacja groteskowa.

Rozważania wstępne dotyczyły nieoficjalnej odmiany języków zawodowych, którą określa się mianem żargonu. Żargon aktorski jako przykład nieoficjalnego języka zawodowego używany jest w powiązaniu z pracą wykonywaną przez aktora (szczególnie na próbach przedstawień teatralnych) lub w rozmowach prywatnych — jako nieoficjalny język środowiska aktorskiego. Dla żargonu teatralnego można przyjąć te same zasady i te same prawa, które kierują nieoficjalnymi odmianami wszystkich języków zawodo-

⁸ *Słownik wyrazów obcych*, PIW, 1959.

wych. Żargon ten, jako codzienny język aktorów nie zawsze jest cytowany w słownikach, a jeśli znajdujemy w słowniku wyrazy występujące w żargonie, to są użyte w innym znaczeniu, mianowicie w znaczeniu ogólnojęzykowym. Na przykład wyraz *wejście*⁹ w żargonie teatralnym oznacza moment, w którym aktor zaczyna brać udział w akcji scenicznej:

Po drugim wejściu miała tylko jakieś wewnętrzne drzenie w sobie, ale już śpiewała, słyszała muzykę i patrzyła prosto na publiczność. (Reym. Kom.).

Po *wejściu* zwykle następuje *kwestia* — ściśle określona część dialogowa roli, którą wykonuje dany aktor:

Gdy się ocknałem — usłyszałem słowa, które następowały gdzieś już daleko po mojej kwestii. (*Teatr*, rok 1950, *Rocznik* 5, s. 62).

Sytuacja — to celowy szkic ruchowy aktora, uzasadniony ogniwami dramatycznymi:

Idzie więc tylko o to, aby przybysz zorientował się choćby z grubsza w tzw. sytuacjach. Sytuacje [...] tzn. gdzie są drzwi, dzwonek itd., którędy się wchodzi i gdzie siada. Gdzie się umiera. Na kanapie czy na fotelu. (Now. Start).

Markowanie — gra powierzchowna bez specjalnego wysiłku:

— Niech pan trochę markuje. Wieczorem sześć aktów. Zedrze pan głos [...]. (Now. Start).

Ogon — drobna rola np. służącego, lokaja itd.

Słownictwo żargonowe charakteryzuje się także obecnością pewnego typu wyrazów oraz związków frazeologicznych, których nie znajdujemy w słownikach. Są to przeważnie użycia metaforyczne, obrazowe i dobitne, mające intensywną barwę uczuciową, na przykład *waruniarz* — dla aktora (*waruniara* dla aktorki) — nazwy aktora lub aktorki obdarzonych przez naturę świetnymi predyspozycjami zewnętrznymi (fizycznymi) do zawodu aktorskiego. (Można mieć *waruny* amanta, tragika). *Krowienta* jest to najstarsza pogardliwa nazwa aktorki. Etymologia jej jest niejasna. Wywodzi się ją od francuskiego wyrażenia *un cru qui vient*. U nas drogą tzw. etymologii ludowej nazwę skojarzono z krową:

[...] milcz pani! Jestem aktorką na stanowisku i taka krowienta, taki głąb kapuściany chórzystka marna, będzie mi ubliżać! [...]. (Reym. Kom.).

Pierwsza naiwna — aktorka, która w danym teatrze gra określone typy ról, najczęściej komiczne, lekkie, z zabarwieniem naiwności. *Zadeptywanie tekstu* — odwracanie uwagi publiczności od partnera wypowiadającego tekst przez wykonywanie niepotrzebnych gestów, *z nogami wskoczyć w rolę* — uchwycić istotę roli, *oddać postać* — zagrać dobrze daną rolę, *wyskoczyć z roli* —

⁹ Objaśnienia słownictwa żargonowego oparto na podstawie badań przeprowadzonych przez autorkę w krakowskim środowisku aktorskim i wśród studentów PWST.

moment, gdy aktor przestaje wcielać się w graną postać, a zaczyna być osobą prywatną.

Żargon aktorski, podobnie jak cały szereg języków żargonowych innych zawodów, nie ma własnego systemu gramatycznego. Jego odrębność językową stanowi charakterystyczne słownictwo. Do języka potocznego żargon teatralny dostaje się najczęściej przez środowisko młodzieży szkół aktorskich. Ogniwem pośredniczącym jest czasami żargon studencki. Tym sposobem do języka potocznego weszły na przykład takie wyrazy żargonowe, jak: *grepsiarz* — aktor, który stara się uzyskać jakieś efekty (najczęściej komiczne) za pośrednictwem dowcipnych sztuczek, *grepsów*; *greps* — dowcip nie uwzględniony przez autora, a wymyślony przez aktora, najczęściej obliczony na efekt komiczny; może być przypadkowy lub zamierzony, słowny albo sytuacyjny; *chaltura* — pozaetatowe zajęcia ludzi teatru, szczególnie w przedsięwzięciach dorywczych (np. objazdowych), *chalturzysta* — dla aktora (*chalturzystka* dla aktorki) — nazwa oznaczająca aktora podejmującego dodatkową pracę wyłącznie dla zarobku i nie nadającego wykonaniu rangi artystycznej; *gwiazdor* (dla aktorki *gwiazda*), aktor zarozumiały (przeceniający najczęściej swoje predyspozycje aktorskie), który uzyskuje rozgłos czasem całkiem przypadkowo po jednej efektownej roli; *obrotówka* — scena obrotowa; *pokazówka* — ostatnia próba generalna przed wystawieniem sztuki, z udziałem jury: reżysera, scenografa, choreografa, dyrektora teatru oraz zaproszonych gości; *prasówka* — premiera prasowa.

W artykule niniejszym zamierzeniem autorki było przeanalizowanie związków zachodzących pomiędzy słownictwem zawodowym i słownictwem ogólnym na wybranych przykładach terminologii teatralnej¹⁰. Wzajemne przenikanie się słownictwa teatralnego i słownictwa języka ogólnego jest ważnym źródłem rozwoju i wzbogacania słownika. W związku z tym nawet wyrazy żargonowe, które w większości wypadków nie mają wstępu do słownika ogólnego, na skutek częstości użycia bywają tu wprowadzane, co jest potwierdzeniem intensywnego życia i funkcjonowania wyrazów.

WYKAZ SKRÓTÓW:

Reym. Kom. — Władysław Reymont, *Komediantka*. Wydawnictwo Literackie Kraków 1957.

Now. Start — Zygmunt Nowakowski, *Start Edmunda Sulimy*. Londyn 1964.

¹⁰ O słownictwie teatralnym piszę również w artykule *Ż polskiego słownictwa teatralnego* oddanym do druku w Redakcji „Języka Polskiego“.